

Bożena Sieradzka-Baziur, *Między błogostawieństwem a przekleństwem. Zagadnienia języka religijnego w twórczości Jana Kasprowicza*, Kraków: Wydawnictwo LEXIS 2006, ss. 316

Autorka recenzowanej książki jest kierownikiem Pracowni Semantyki Historycznej IJP PAN, wieloletnią nauczycielką języka polskiego jako obcego; ma na koncie liczne prace poświęcone zagadnieniom glottodydaktycznym¹ i językowo-stylistycznym². Interesująca nas praca ukazała się w osiemdziesięciolecie śmierci Jana Kasprowicza.

Na wstępie rozważań zamieszczono motto zaczerpnięte z *Fenomenologii religii* Gerardusa van der Leeuwa:

Świat pierwotny i antyczny, w ogóle świat religijny, nie wie, co to „puste słowa”, „words, words”; nigdy nie mówi: „dość już słów, przystąpmy wreszcie do czynu”, a tęsknota, by nigdy już nie „grzebać się w słowach”, jest mu obca. Nie bierze się to z mniejszego poczucia realności świata; przeciwnie; to my sztucznie uczyniliśmy słowa pustymi, poniżyliśmy je, sprowadzając do rzędu przedmiotów³.

Można z niego wnioskować – w sposób pośredni – o wyznaczonym (przyjmowanym) profilu ujęcia tematyki, jak również o wyborze zasadniczego celu rozważań Autorki. Przywołany fragment mówi o takiej rzeczywistości religijnej, w której puste słowa nie istnieją. Każdy zwrot, fraza czy wyrażenie noszą ze sobą określone sensory, w których upatruje się odwiecznej tęsknoty za istotą wyższą, a niezastąpiona potrzeba istnienia słów nigdy nie przemija. Można przypuszczać, że Autorka będzie skupiała swoją uwagę zwłaszcza na polach

¹ Zob. B. Sieradzka-Baziur, T. Ishii, *Z uśmiechem po polsku (Hohoende Pōrandogo), polsko-japoński skrypt do nauki języka polskiego*, cz. 1: *Podstawy gramatyki języka polskiego*; cz. 2: *Komunikacja. Słownictwo. Ćwiczenia gramatyczne, komunikacyjne, słownikowe*, Tokio 2004; B. Sieradzka-Baziur, T. Majtczak, *Interferencja w procesie przyswajania języka polskiego przez Japończyków*, w: *W poszukiwaniu nowych rozwiązań. Dydaktyka języka polskiego jako obcego u progu XXI wieku*, red. W. T. Miodunko, A. Seretna, Kraków 2008; B. Sieradzka-Baziur, T. Majtczak, *Wyrazy japońskie w tekstach do nauki języka polskiego dla Japończyków*, „Acta Universitatis Lodzianis, Kształcenie polonistyczne cudzoziemców” 17(2010), s. 185-193.

² Zob. B. Sieradzka, *Listy Brunona Schulza – części początkowe i końcowe*, „Język Polski” 1996, nr 2-3, s. 121-129; B. Sieradzka-Baziur, *O stylistyce listów Brunona Schulza*, w: *Studia o języku i stylu artystycznym. Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra 1997, s. 91-105; B. Sieradzka-Baziur, *Jana Kochanowskiego renesansowy świat uczuć. Analiza językoznawcza*, Kraków 2002.

³ Przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 1978, s. 447-448.

semantycznych, wypełnionych różnorodnymi leksemami. Tytuł zaś podpowiada, że owe leksemy wyłonione będą z utworów Kasprowicza, natomiast podstawową kategorią analizy będą wyznaczniki języka religijnego. Już pierwsze karty monografii są potwierdzeniem myśli zawartych w motcie, a także ich uściśleniem i doprecyzowaniem. Oto okazuje się, że treści podejmowane przez Autorkę oscylują wokół tematyki związanej z językiem religijnym, zaś w bezpośredni sposób dotyczą konkretnych tekstów Kasprowicza. To właśnie one stają się dla Autorki przedmiotem rozważań, i to nie tylko ze względu na zawarte w nich odwołania treściowe do sfery *sacrum*, ale także – a może przede wszystkim – z powodu uwarunkowań językowo-stylistycznych (co zresztą staje się głównym, założonym celem przywołanej rozprawy).

Monografia składa się z czterech rozdziałów poprzedzonych słowem wstępnym, zaś zakończona jest uwagami podsumowującymi. Praca opatrzona została zestawieniem w postaci zebranej literatury z kręgu opracowań historycznojęzycznych, językoznawczych, języka religijnego oraz wykazu źródeł i najważniejszych wydań utworów Kasprowicza. Dwa streszczenia w językach: angielskim i rosyjskim zamykają książkę.

Zgodnie z zasadą dedukcji Autorka w pierwszej części rozważań przedstawia zarys zagadnień dotyczących stanu badań nad językiem religijnym, ze szczególnym uwzględnieniem twórczości religijnej Kasprowicza. Wynotowuje i krótko opisuje opracowania językoznawcze poświęcone konkretnym zjawiskom językowym w twórczości poety. Wstępne informacje pozwalają zrozumieć i uporządkować ogólną tematykę.

Sieradzka-Baziur wprowadza czytelnika w semantyczno-leksykologiczny świat języka religijnego Kasprowicza, rozumiany jako indywidualny stosunek do nazywania i określania Boga, Chrystusa, Ducha Świętego, Trójcy Świętej oraz Opatrzności Bożej, duchów opiekuńczych, świętych Kościoła katolickiego, postaci z Nowego i Starego Testamentu, bogów i innych podobnych istot duchowych oraz ludzi związanych z religią spoza tradycji judeochrześcijańskiej, złych duchów. Druga część pracy została poświęcona przedstawieniu i zbadaniu leksemów z wyżej wymienionych kręgów tematycznych. Analiza wyekscerpowanych stu ośmiu nazw i określeń charakterystycznych dla języka religijnego, a wpisujących się w wybraną tematykę, sprowadza się do stworzenia zestawienia w postaci indeksu, w którym owe nazwy i określenia umieszczono w kolejności alfabetycznej.

Sacrum w twórczości Kasprowicza dostrzeżone zostało także na poziomie składni w postaci wyłonionych z tekstów przykładów wypowiedzi kierowanych do istot duchowych w kontekście uwarunkowań gatunkowych. W tej części

pracy Autorka przechodzi do omówienia wyższego szczebla zorganizowania tekstu, czyli do wypowiedzi. W rozdziale trzecim Autorka dokonała podziału na wypowiedzi ze względu na: stosunek nadawcy do adresata wypowiedzi – w tym wypadku najczęściej Boga – na wypowiedzi pozytywne, których przykładem są modlitwy i negatywne, reprezentowane przez formy bluźniercze. Kolejna klasyfikacja – wyraźnie wyodrębniona w układzie kompozycyjnym monografii – dotyczy związków modlitw z utworów Kasprowicza z modlitwą ustaloną (np. Modlitwa Pańska, Pozdrowienie anielskie, znak krzyża świętego, pieśni kościelne, wezwania modlitewne, sekwencje kościelne, suplikacje). Trzeci podział wypowiedzi rozumianej jako forma modlitewna uwzględnia kategorię delimitacji tekstowej. Autorka wyodrębniła dwa różne typy modlitw: obejmujące cały utwór i jego część. Czwarty zbiór uwzględnia charakterystykę modlitw, a podporządkowany jest podstawowym elementom schematu aktu komunikacji językowej (modlitewnej): nadawcy, odbiorcy (adresatowi), pośrednikowi (uczestnikowi fakultatywnemu – jak nazywa go Sieradzka-Baziur) oraz informacji (ze względu na zawartość semantyczną modlitwy – błagalna, wstawiennicza, uwielbienia, wyznania wiary i win, skarga, lament, narzekanie). Autorka za ostatnią kategorię klasyfikacji przyjmuje emocjonalność wypowiedzi, której komponentem są wykrzykniki i wyrażenia wykrzyknikowe.

Czwarty i zarazem ostatni rozdział pod tytułem: *Między błogostawieństwem a przekleństwem* poświęcony został tematyce zarówno religijności, jak i magiczności. Autorka, posługując się pojęciem performatywu (s. 235: „akt językowy mający w przekonaniu nadawcy moc twórczą, powodującą coś dobrego lub złego [w zależności od rodzaju performatywu] dla kogoś lub czegoś”) pozytywnego i negatywnego, wypisuje i charakteryzuje owe konstrukcje.

W uwagach końcowych Autorka zbiera najważniejsze wnioski wypływające z dotychczasowej analizy. Ostatecznie precyzuje odpowiedź na pytanie, w jaki sposób sfera *sacrum* uzewnętrznia się na płaszczyźnie języka konkretnego twórcy.

Recenzentkami monografii były Maria Zarębina oraz Anna Tyrpa. Trudno nie zgodzić się z załączonymi na czwartej stronie okładki książki spostrzeżeniami, które pochodzą z recenzji Zarębiny. Czytelnik dowiadyuje się, że praca:

oparta jest na obszernym i wszechstronnie przebadanym materiale z uwzględnieniem nowszych teorii językoznawczych, analizy semantycznej nazw, składni wypowiedzi jako aktów mowy, funkcji i znaczenia wykrzykników tłumaczonych przez procedury eksplikacyjne, częściowo wykorzystuje nawet językoznawstwo statystyczne. Autorka wykazuje znajomość literatury przedmiotu polsko- i obcojęzycznej, wie, że język reli-

gijny to temat obecnie „wzięty” i że właśnie najmniej chyba jest opracowań dotyczących jego artystycznej odmiany.

Fragment owej recenzji odnosi się do określenia zakresu przedmiotu badań oraz sposobów analizy zebranego materiału. W poszukiwaniu odpowiedzi – będącej potwierdzeniem bądź zaprzeczeniem powyższych słów – spróbujmy przyjrzeć się konkretnym elementom, zjawiskom, które sprawiły, że monografia została pozytywnie oceniona. Taka weryfikacja pozwoli nam zająć pewne stanowisko w tej sprawie.

Rozpocznijmy od zasadności wyboru przedmiotu badań. Od razu podkreślimy, że nie dziwi fakt wyboru twórczości Kasprowicza jako przedmiotu badań. Dzieła poety doczekały się licznych opracowań natury historycznoliterackiej. Zostały dokładnie przebadane pod względem ich znaczenia: motywów, aspektów, nawiązań i analogii, pokazują wpływy epok. Badacze poszukują takich wątków, które mają powiązania z biografią twórcy, jednak okazjonalnie traktowane są aspekty językowe czy – jak pisze Sieradzka-Baziur (s. 26) – teoretycznojęzykowe. Zaprezentowana monografia wpisuje się w nurt badań strony językowej utworów Kasprowicza i obok spostrzeżeń poczynionych przez Zenona Sobierajskiego⁴, Józefa Bubaka⁵, Adama Tomaszewskiego⁶, E. Gurbana⁷ i innych⁸, traktujących o różnorodnych aspektach językowo-stylistycznych, wyznacza i opisuje nowy obszar zainteresowania, w którego centrum umiejscowione są problemy języka religijnego. Autorka w przemyślany sposób łączy materiał historycznoliteracki z językowym. Za podstawę uznaje wyłonione z utworów literackich i tekstów publicystycznych autora *Ballady o słończniku* szeregi wyrazów, wyrażeń, zwrotów i fraz, natomiast uzupełnieniem i pewnym kierunkiem interpretacji stają się doświadczenia dotychczas wypracowane na gruncie dyscyplin historycznoliterackich. Odpowiednia segregacja zebranego materiału pozwala wykryć zależności, reguły i analogie, które rządzą językowym światem Kasprowiczkowskiego *sacrum*.

⁴ *Elementy gwarowe w utworach Kasprowicza*, Poznań 1950.

⁵ *Elementy gwary zakopiańskiej w twórczości Jana Kasprowicza*, w: *O Janie Kasprowiczu*, red. P. Kuleczka, Kraków 1997.

⁶ *Kujawskie elementy językowe u Jana Kasprowicza*, w: *Księga referatów II Międzynarodowego Zjazdu Słowistów (Filologów Słowiańskich), Sekcja II – Historia literatury*, Warszawa 1934, s. 162-165.

⁷ *Ludowe elementy językowe w „chłopskich” wierszach Jana Kasprowicza*, „*Studia i Materiały*” 13(1984), z. 4. *Filologia Polska*, s. 243-254.

⁸ J. Kaczyński, *O języku i stylu „Marcholta”*, „*Rocznik Kasprowiczkowski*” 3(1982), s. 46-81.

Słuszność tej decyzji opiera się również na przeświadczeniu o niezaprze-
czalnym charakterze religijnym większości dzieł młodopolskiego twórcy – po-
ety zawieszono między *sacrum* a *profanum*, między tytułowym *błogosła-
wieństwem* a *przekleństwem*. Zdecydowały więc dwa czynniki: widoczna,
niedostatecznie opracowana przestrzeń językowa w badaniach oraz ewidentne
nacechowanie religijne utworów.

Metodologia ułożona została zgodnie z myślą zawartą w tytule dzieła: od
błogosławieństwa do przekleństwa. Podział ten obowiązuje nie tylko w kon-
tekście całości monografii, ale także zostaje zachowany w poszczególnych
rozdziałach. W rozdziale drugim opis pól semantycznych przebiega od przed-
stawienia nazw i określeń Boga Jedynego do nazw i określeń złych duchów;
w rozdziale czwartym zostaje zachowany porządek od performatywów pozy-
tywnych do negatywnych. Konsekwencja w działaniu przekłada się na uzy-
skanie jasnego, prostego i stosunkowo nieskomplikowanego komunikatu,
w którym bez większych problemów można odnaleźć interesujące nas kwestie.

Natomiast układ prezentowanych treści został zbudowany według zasady
– od ogółu do szczegółu. Ta dedukcyjna metoda podejścia do przedmiotu
badań ujawnia się w postaci licznych, wstępnych omówień, które zawsze po-
przedzają następujący po nich tekst poświęcony konkretnym zjawiskom. Zabieg
ten – zgodny z zasadami percepcji tekstu – pozwala zapobiec niepotrzebnym
nieściśłościom, wynikającym z niedoprecyzowania pojęć, terminów i zasadno-
ści metod badawczych. Pojawiające się definicje, wstępne wyjaśnienia kwestii
problemowych, a także opisy ogólnych zagadnień ukierunkowują i wprowa-
dzają czytelnika w szczegółowe wyniki badań.

Autorka przy przedstawianiu znaczeń leksemów o treści religijnej wyko-
rzystuje metodę analizy pól semantycznych, co uporządkowuje realizację
zagadnienia funkcjonowania nazw w tekście, a także nacechowania stylistycz-
nego wyłonionych jednostek językowych. Aby precyzyjnie określić adres
bibliograficzny – z powodu ogromu i stopnia zróżnicowania zebranego mate-
riału – z pożądanym skutkiem posługuje się skrótami przypisanymi odpowied-
nim nazwom i określeniom, formom modlitewnym, wykrzyknikom i wyraże-
niom wykrzyknikowym, performatywom, dłuższym *passusom* tekstu. Niestety,
brak sporządzonego bezpośredniego zestawienia tytułu utworów literackich
i tekstów publicystycznych, na które Autorka powołuje się w zasadniczej
części pracy, sprawia, że czytelnik zostaje zmuszony do indywidualnego, oso-
bistego zapoznania się z wydaniem krytycznym *Pism zebranych* Jana Ka-
sprovicza. Uzupełnienie tego braku ułatwiłoby czytelnikowi odnalezienie inte-
resujących go kwestii.

Podstawową czynnością badawczą – charakterystyczną dla owej monografii – była ekscerpcja wybranych form, które w dalszej kolejności wyznaczyły profil pracy. Dodatkowo Autorka w monografii powołuje się nie tylko na literaturę polskojęzyczną z kręgów: opracowań dotyczących religijności w utworach Kasprowicza, języka religijnego, ale sięga również do pozycji obcojęzycznych (na co zwróciła uwagę Zarębina): G. van der Leew (teologia i religioznawstwo), J.L. Austin i J.R. Searle (filozofia języka), J.A. Matisoff (psychologia), M. Peterson (religioznawstwo).

Sieradzka-Baziur ma świadomość, że nie wszystkie rozróżnienia, swoistości i odmienności utworów Kasprowicza naznaczonych religijnością zostały dostrzeżone. Nie omówiono chociażby językowego obrazu postaci ze sfery *sacrum* o zabarwieniu ironiczno-humorystycznym.

Autorka z ogromną precyzją – zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami, wyznaczonymi w postępowaniu metodologicznym – przechodzi do kolejnych etapów realizacji głównego celu. Dokładność w postępowaniu ujawnia się nie tylko na poziomie treściowym – o czym już wspomniano – ale także na płaszczyźnie kompozycji, rozumianej jako sposób uporządkowania zebranego materiału.

Monografia ta jest kolejną pracą z zakresu badań nad idiolektami, jednocześnie wpisuje się w krąg tematyki języka religijnego. Stanowi nieocenioną pomoc w analizie i interpretacji zjawisk z obszarów nie tylko językowych, ale i literackich. Zainteresowany czytelnik-badacz z pewnością odnajdzie na kartach tej książki treści stanowiące zarówno kanon wiedzy o Kasprowiczowskim świecie rozumu i uczuć, jak i nową, inspirującą problematykę. I choć Kasprowicz żyje w świadomości Polaków od ponad 120 lat⁹, to – jak się okazuje – nie wszystko do tej pory zostało wypowiedziane. Puste pola językowego ujęcia twórczości *Gazdy z Harendy* powoli zostają wypełniane.

Marzena Marcinkiewicz
Katedra Języka Polskiego KUL

⁹ W 1888 roku ukazał się zbiór wierszy *Poezje* – pierwszy debiut książkowy Kasprowicza, który wywołał wiele pozytywnych recenzji ze strony krytyki (J. J. L i p s k i, *Wstęp* [do:] *Wybór poezji Jana Kasprowicza*, Wrocław-Gdańsk 1973, s. VIII-XIII).